

TILLARNING SHAKILLANISHI VA TARAQQIY QILISHI.

Rayimjonova Saodat

Fargʻona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyot fakulteti 2-kurs

Annotatsiya Til kishilar oʻrtasidagi munosabatning eng muhim quroli boʻlib, jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan va umum insoniy manfaatlarini ifoda etadi. Tilning paydo boʻlishi va rivojlanishi insoniyat jamiyati bilan mustahkam bogʻliq. Til insoniyat tarixi qadar qadimiydir. Xalq qardosh qabilalar ittifoqi sifatida shakllangan murakkab tarixiy uyushmadir. Tillar juda kichik, ajratilgan guruhlariga xos boʻlib, ularning aʼzolari hozirgi voqealarni juda yaxshi bilishadi, ular maʼlumot almashish uchun etarlicha qisqa va loʻnda soʻz-jumlalarni topadilar, ularda feʼl oʻzaklari predmet va holatlarni bildiruvchi affiksalar bilan birlashadi. Ushbu maqolada tillarning shakllanishi va taraqqiy qilishi haqida maʼlumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: Til, millat, oʻzlikni anglash, soʻz sehri, millat ruhi, taʼlim tizimi, ongillik, evolyutsiya, kuzatuvlar,

TIL - insonlar orasidagi aloqa vositasi, jamiyat aʼzolarining fikrni ifodalashi va oʻzaro fikr almashishi uchun xizmat qiladigan vosita. Tilning tabiiy-ilmiy, diniy-dunyoviy talqinlari bor. Diniy talqinga koʻra, Til ilohiy kuch tomonidan yaratilgan va hozirgi holicha insonga berilgan. Dunyoviy talqiniga koʻra, Til hozirgi koʻrinishi darajasiga yetguncha juda uzoq evolyutsion jarayonlarni, yaʼni insonning oʻzining shakllanishi va takomillashuvi jarayonlari bilan teng davrni bosib oʻtgan. Ilm-fan inson Tiliining tarixiy taraqqiyot bosqichlarini oʻrganishi natijasida shunday xulosaga keldiki, Til aloqa vositasi, nutq sifatida, shubhasiz, faqat inson miyasining mahsulidir. Ayrim boshqa jonivorlar, masalan, shimpanze, toʻtiqush, chugʻurchiqlar ham insonga xos tovushlar chiqarib "gaplashadi", hatto, ayrim hollarda jumla va iboralarni takrorlaydi. Biroq, ular inson kabi gaplashishga

qodir emas. Ogʻzaki nutqqa oʻrganish - insoniyatning evolyutsion taraqqiyotida hal qiluvchi qadam boʻldi. Nutq qobiliyati unga inson sivilizatsiyasi asoslarini qurish imkoniyatini yaratdi. Dastlabki inson jamoalari ogʻzaki nutqni birgalikda harakat qilish, mudofaa, umuman faoliyatning hamma turlarida hamjihatlik koʻrsatish, hamkorlik qilish, buyruqlarni ifodalash maqsadiga qaratganlar va bundan uzoq vaqt samarali foydalanganlar. U paytlardagi inson Tiliining soʻz boyligi koʻp miqdorda boʻlmasa-da, davr oʻtishi bilan, ayniqsa, kishilar, jamoalar bir-birining Tilini boyitish imkoniyatlari tufayli u tobora boyib, takomillashib bordi. China-kam ommaviy nutq yuzaga keltiruvchi har bir kishining nutqiy tajribasi juda qisqa va oʻtkinchi boʻlgan, yaʼni vafot etishi bilan uning tajribasi ham oʻlgan. Bir kishining nutqi insoniyatning

umumiy mushtarak nutqiy tajribasi sifatida avlodan-avlodga o'tib, avval og'zaki, keyinchalik yozma ko'rinishini kasb etguncha juda uzoq zamonlar o'tgan. Biroq, Til og'zaki va yozma nutq sifatida to'la shakllangach, u insonning ham jisman, ham ijtimoiy jihatdan juda tez taraqqiy etishini ta'minladi. Til tufayli insoniyatning ijtimoiy hayoti, uning naslining miqdoriy jihatdan o'sishi ham aql bovar qilmas darajada ilgarilab ketdi. Bir vaqtlar tropik o'rmonlarda oddiy tirikchilik uchun jon berib, jon olib yurgan odamzod nutq sharofati bilan zaminning yakkayu yagona egasiga aylandi. Miqdoriy jihatdan ham o'sdi. Ibtidoiy odamlarning dastlabki muomala vositalari va so'zlaridan tortib, Tilning bugungi darajasiga yetguncha insoniyat 3 mln. yildan kamroq masofani bosib o'tdi. Shakllanish, taraqqiy etish va takomillashish jarayonlarida Tillar, dastlab, ko'proq mushtaraklik va umumlashtiruvchilik vazifasini bajargan, ya'ni bugungi kunda turli Tillarda gaplashayotgan millat va elatlar, avvallari bir-birini tushunadigan bir Tilda gaplashgan, vaqt o'tishi bilan, turli-tuman ob'ektiv sabablar tufayli, ular bir-birlaridan uzoqlashib, Tillari o'zaro farqlanadigan shaklga kelgan. Tillarning bunday ajralish jarayoni (differensiatsiya) natijasida ko'pchilik uchun mushtarak aloqa vositasi bo'lgan bir Tildan keyinchalik bir necha Til yuzaga kelgan. Hozir Tilshunoslikda turkiy Tillar deb yuritilayotgan Tillar bir-biridan nafaqat uzoqlashish, ajralish xusyatiga, balki bir-biriga yaqinlashish, bir-birini boyitish xusyatiga ham egadir. Turli Tillarning bir-biriga ta'siri va o'zaro yaqinlashuvi natijasida yangi Tillar vujudga kelishi ham mumkin. Shu bilan birga, biron-bir xalqning fikr almashish vositasi bo'lishdan to'xtagan va unda gaplashuvchilarning yo'q bo'lib ketishi yoki boshqa tarixiy, ijtimoiy, madaniy sabablarga ko'ra, muomaladan chiqqan Tillar ham mavjud. Bunday Tillarni o'lik Tillar deyiladi. Masalan, shumer, lotin, qadimiy yunon, sanskrit shular jumlasidandir. Tilning kelib chiqishi va evolyutsiya bosqichlari haqida qadimiy misrliklar va xorazmliklar, yunonlar va hindlar, xitoyliklar va forslar turli xil ilmiy farazlarni ilgari surganlar. Ulardan ayrimlari, Til tovush Tili sifatida yuzaga kelgan desa, boshqalari Til dastlab imo-ishora Tili ko'rinishida bo'lgan deydi. Til odamlar orasida aloqa vositasi sifatida ehtiyoj tufayli tabiiy suratda vujudga kelgan (Aflotun), o'zaro aloqa qilish uchun Tilni odamlarning o'zlari yaratganlar (Demokrit), Til ilohiyot tortig'i ("Injil", "Qur'on") kabi qarashlar ham bo'lgan. Til, shubhasiz, jamiyatda ijtimoiy mehnat, ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelgan muayyan jamoa, odamlar guruhi yoki alohida shaxs faoliyatini muvofiqlashtirish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak. Fiziologik asosiga ko'ra, Til ikki signal tizimi vazifasida namoyon bo'lishini I.P. Pavlov kashf etdi va uni inson psixikasiga o'ziga xos qo'shimcha deb atadi. Til va tafakkur o'zaro ajralmas, chambarchas bog'liq hodisalardir. Lekin ularning

ikkovi bir narsa emas. Til tafakkurning ifoda shakli va yashash tarzi sifatida inson ongining shakllanishida ham muhim orin tutadi.

Til tizimining o'zini o'zi boshqarishi til rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhim ichki omillardan biridir. Turli darajadagi innovatsiyalarni idrok etish, to'plash va o'zlashtirish uchun turli xil imkoniyatlar mavjud. Fonologik daraja nisbatan ochiq. Fonologik tizim birinchi bo'lib innovatsiyalarni faol ravishda to'pladi. Ildiz morfemasiga urg'uning biriktirilishi va keyinchalik bukilishning bo'shashishi eng muhim yangiliklardan edi. Fonologik o'zgarishlar ingliz va nemis tillari tizimlarida morfologik paradigmalarning qayta tuzilishiga olib keldi. Tashqi omillar nemis tili tizimiga qaraganda ingliz tili tizimining diaxronik rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Skandinaviya vikinglari va normanlarning tillari bilan o'zaro bog'liqlik va keyingi aloqalar til o'zgarishining tez sur'atlariga olib keldi. Til tizimining o'z-o'zini ta'minlash haqiqatini tan olgan holda, tizimli rivojlanish sabablarini kuzatish va uning bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Ko'rsatilgan bosqichlarning tipologiyasini aniqlab, bir xil turdagi tendentsiyalar aniqlanganda, ma'lum bir tillar guruhi uchun evolyutsiyaning universal bosqichlarini aniqlash mumkin. Ikki german tilining evolyutsion jarayonlarini qayta qurishda umumiy tendentsiyalar aniqlanadi, ammo tashqi va ichki omillarning o'zaro ta'siri tufayli til o'zgarishlarining aktuallashuv tezligi bir xil emas. Tadqiqotning nazariy ahamiyati. Evolyutsion tendentsiyalarni o'rganish til tizimining sinxron va diaxronik darajada mavjudligining yangi qirralarini ochib beradi, bu esa ularni qiziqtiradi. yanada rivojlantirish diaxronik tilshunoslik. Til tizimi evolyutsiyasi bosqichlarining tipologik tadqiqotlar doirasiga kiritilishi til diaxroniyasi masalalarini nazariy jihatdan qayta ko'rib chiqishga ma'lum hissa qo'shadi. Bitiruv malakaviy ishda keltirilgan fikrlarni rivojlantirish tilshunoslikning boshqa sohalari materiallarida davom ettirilishi va turli lingvistik materiallar bilan tasdiqlanishi mumkin. Lingvistik tahlil jarayonida olingan natijalar diaxronik tushunchalarni tuzatish uchun ishlatilishi mumkin. To'plangan va miqdoriy jihatdan tizimlashtirilgan material umuman til tizimi evolyutsiyasining lingvistik va bashoratli xususiyatlari uchun muhimdir.

Xulosa: O'zbek tili – bu o'zbek xalqining taraqqiyot va madaniyati bosib o'tgan yo'l. Shu boisdan ham o'zbek tilini o'rganish va avaylash shunchaki bekorchilikda qilinadigan ish emas, balki u muhim zarurat taqozosidir. Shu tariqa o'zbek tili mustaqil davlatimizning Bayrog'i, Gerbi, Madhiyasi, Konstitutsiyasi qatorida turadigan, qonun yo'li bilan himoya qilinadigan muqaddas timsollaridan biriga aylandi. Har bir tilning qudrati va afzaliyatlari shu tilni yaratgan xalqning o'zi bilan birga yashasagina rivojlanib, o'sib boradi. O'z xalqidan va sarzaminidan uzilib qolgan til tabiiy kuchini,

boyli va go'zalligini yo'qota boshlaydi. Demak, el borki, til bor. Eldan uzilmagan odam tildan ham ayrilmaydi. Ushbu xulosalarimiz Alisher Navoiyning "Tilga ixtiyorsizlik elga e'tiborsizlikdan kelib chiqadi", degan fikrini yana bir bor tasdiq etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. oyina.uz sayti.
- 2 Shuhrat HOTAMOV, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiya Harbiy-texnik instituti dotsenti "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2020-yil 23-oktabr, 182-son.
- 3 Badiiy publististik adabiyotlar " TIL VA EL " " TIL VA ADABIYOT SIYOSATI".
- 4 Milliy Ensiklopediya.
- 5 "Turkiston qayg'usi" kitobidan

